

Олена КУЦЕНКО

МЕДІАОСВІТА В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВІТКУ

Інформаційний бум, який став реальністю нашого життя останніми роками, поза сумнівом, є одним з найважливіших чинників у формуванні особових характеристик, серед яких чималу роль грають естетичні уявлення і цінності. Ми занурені в медіанасичений простір, що становить відтепер нове середовище мешкання. Засоби масової комунікації проникли у всі сфери життя, стали основним засобом виробництва сучасної культури, а не тільки передавальним механізмом. Вони використовують майже всі канали сприйняття, відіграють величезну роль в житті людини, в культурному обміні між людьми, у вихованні і утворенні підростаючого покоління, а також у процесах управління та інших областях соціальної сфери. Засоби масової комунікації вельми істотно впливають на засвоєння людьми всіх віків широкого спектру соціальних норм і на формування ціннісних орієнтацій особистості. Кіно, відео, телебачення, Інтернет пропонують самі різні норми і стандарти життя. В результаті в масовому порядку формуються потреби, які слабко або зовсім не співвідносяться з можливостями їх задоволення. Це призводить як до позитивних наслідків (зростання життєвої активності), так і до негативних (активність може набувати антисоціального характеру).

«Кажучи про вплив на людину засобів масової комунікації, треба, в першу чергу, наголосити на їхню інформаційну і просвітницьку ролі, завдяки яким не тільки “розсуваються стіни квартир до меж планети”, але і отримуються вельми різноманітні, суперечливі, несистематизовані відомості про типи поведінки людей і спосіб життя в різних соціальних прошарках, регіонах, країнах», — упевнений один з видатних російських медіапедагогів, кандидат

мистецтвознавства, доцент Тверського державного педагогічного університету Олег Олександрович Баранів. «Засоби передачі інформації створюють умови для розвитку людини, оволодіння широким колом інформації. Але одночасно вони формують слухача, глядача, тобто споживача. Чи стане він активним суб'єктом культури — залежить від багатьох додаткових умов:

- підготовленості людини до взаємодії з медіа (в наших школах його намагаються готувати лише як читача);
- включення медіа в його реальну життєдіяльність;
- вплив сім'ї» [1, с. 27].

От чому така велика роль медіаосвіти, яка вже вийшла на ключові позиції в багатьох країнах світу, і з 90-х років поступово «обживається» і в Україні.

Тема формування медіаграмотності, медіакомпетентності сьогодні запинана в Україні. Її досліджують як теоретично, так і практично, відомі українські мистецтвознавці, вчені, журналісти, медіапедагоги-практики.

Проблеми аудіовізуальної освіти засобами телевізійних творів, аналіз проблем телеконтента і формування інформаційної культури базуються на роботах Б. Потятника, Н. Габора, Г. Почепцова, В. Іванова, Ю. Голодникової.

Питання медіапсихології розглядають в дослідженнях Л. Найденової, А. Барішпольца, Н. Череповської, Г. Почепцова.

Медіаосвіту як систему всіх навчальних дисциплін в поєднанні з журналістикою і психологією розглядають А. Онковіч, Н. Духаніна, Н. Шубенко, І. Чермерис, В. Робак.

Фундаментальним опрацюванням мистецтвознавчих, культурогенних аспектів медіаграмотності опікуються викладачі і професорський склад кафедри кінознавства Інституту екранних мистецтв Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенко-Карого — закладу, де виховуються професійні кадри у сфері екранних мистецтв. Завідувач кафедри кінознавства, член-кореспондент Національної академії мистецтв України, професор О. С. Мусієнко, доктор мистецтвознавства І. Б. Зубавіна, кандидат мистецтвознавства, професор В. Р. Слободян складають організаційне ядро Асоціації діячів кіноосвіти і медіапедагогіки України. Члени цієї асоціації — послідовники перспективної ідеї запровадження міждисциплінарних принципів навчання на усіх етапах системної освіти.

Сама ідея навчання з використанням аудіовізуальних засобів масової

комунікації — кінематографа, фотографії, пізніше й телебачення, для України не нова. Витоки її — в далеких 20-х, коли для формування «правильного» світогляду і розвитку художньо-естетичного смаку підрастаючого покоління, педагоги стали звертатися за допомогою до нового і дуже популярного тоді мистецтва кіно. Повсюдно відкривалися кіноклуби, гуртки юних кіноаматорів. Основну увагу у той час надавалося практичній кіноосвіті — навчання навикам зйомки і монтажу фільмів, але робота по аналізу фільму, розумінню авторської концепції також велася і в школах, і в кіноклубах. В Україні найбільш активно працювали товариства друзів кіно в Києві, Харкові, Одесі, Сімферополі, Феодосії, Житомирі.

Так, на першому етапі, почали формуватися основи масової кіноосвіти, або «кінопросвіти», вибір педагогів на користь якої був зроблений не випадково. Унікальна аудіовізуальна основа кінематографа, створюючи ефект присутності для аудиторії, залучала її до того, що відбувається на екрані, примушуючи співпереживати розвиток сюжету на рівні співтворчості. Правильно підібраний кіноматеріал допомагав формувати «потрібний» спосіб мислення, розширював кругозір, поповнював понятійний і лексичний апарат.

Другий етап розвитку кіноосвіти в Україні починається в 60-х роках минулого століття.

1967 року в Києві при Спільці кінематографістів України була створена Рада з кіноосвіти. Співголовою цієї ради стає старший викладач кафедри культурології Київського державного педагогічного інституту ім. М. Горького Галина Костянтинівна Полікарпова. На той час вона вже декілька років активно займалася кіноосвітньою роботою, передаючи досвід зарубіжних колег своїм студентам і шкільним педагогам. Нею був підготовлений спецкурс «Методика викладання основ кіномистецтва в школі», який читався в Київському Республіканському інституті вдосконалення вчителів. Для його апробації спочатку в 32 школах Києва, а потім і в інших регіонах України був запропонований факультативний курс — «Основи кіномистецтва».

1975 року в Москві пройшла знаменна міжнародна консультаційна зустріч з проблем кіноосвіти, пізніше — сумісні семінари радянських, німецьких і угорських медіапедагогів, на яких були присутні і кінопедагоги з України. Ця зустріч дала новий могутній поштовх до розвитку кіноосвіти і кінопросвіти в Україні — педагоги, озброєні новими навчальними програмами і безцінним досвідом

роботи іноземних колег, розширювали напрями роботи: відкривалися нові кіноклуби, дитячі і юнацькі кінофототелестудії в Києві, Сумах, Дніпропетровську, Кіровограді, Одесі, Сімферополі, Полтаві, Харкові, Чернівцях, Житомирі, Феодосії та інших містах і селищах, кінофакультативи в школах і ВНЗ.

1973 року в Дніпропетровську на базі кінофотостудії обласної станції юних техніків була відкрита перша в Україні мультстудія «Веснянка». Художнім керівником новонародженої навчальної установи став Марлен Якович Матус, а першим педагогом — Кіра Георгіївна Емеретлі. 1980 року педагоги студії приходять до загальноосвітніх шкільних установ в Дніпропетровську і області — вони розробили власну методику художньо-естетичного виховання дітей і підлітків засобами кіно, готували авторські навчальні програми. 1990 року студію було перейменовано в Обласний дитячо-юнацький кіноцентр «Веснянка», який і сьогодні є одним з наймогутніших центрів медіавиховання в Україні, провідним експериментальним майданчиком художньо-естетичного виховання дітей засобами кіно. Тут щорічно навчається понад 800 кружківців у віці від 6 до 18 років. Всі викладачі центру — професійні медіапедагоги, члени Асоціації діячів кіноосвіти і медіапедагогіки України.

У кіноцентрі працюють 2 відділи:

- аудіовізуальної культури (анімація, відеодіафільм, ігрове і документальне кіно, основи комп'ютерної графіки і анімації, комп'ютерний монтаж);
- роботи з художньо обдарованими дітьми (азбука відчуттів, основи кіноосвіти, театр юного кіноактора, основи етнографії і народознавства, основи петриківського розпису, літературна студія, школа юного журналіста).

З 2009 року ОДЮКЦ «Веснянка» проводить Всеукраїнський відкритий дитячий фестиваль екранних мистецтв «Молоде кіно України», на який збираються юні кіноаматори зі всіх регіонів України, а також гості з Росії, Білорусії, країн Балтії, далекого зарубіжжя.

За роки свого існування веснянківцями було створено понад 600 фільмів, яки отримали численні нагороди багатьох дитячих і юнацьких кінофестивалів і виставок різного рівня в Києві, Празі, Берні, Москві, Тбілісі, Каунасі, а також в Австрії, Німеччині, Бельгії, Польщі та ін. Перша серйозна нагорода — Гран-прі Паризького Міжнародного кінофестивалю «Х Муза» була одержана 1977 року за фільм «Сурмач». За високий рівень майстерності фільми ОДЮКЦ «Веснянка» отримали призи Уолта Діснея, Динари Асанової.

Звичайно, крім факультативів і гуртків, існували й інтегровані курси. У цьому випадку кіноосвіта ставала складовою частиною дисциплін естетичного (література, образотворче мистецтво, музика, світова художня культура, естетика), лінгвістичного (російської, української та іноземної мови), історико-філософського та інших циклів. У Києві відкрився «Кловський кіноліцей», в Харкові у двох гімназіях викладалася «Історія кіномистецтва», на Полтавському і Знаменському (Кіровоградська область) телебаченні, на ТРК «Тоніс» у Києві відкриваються дитячі телередакції, в ефір виходять кіноосвітні програми.

Координаційні функції у поєднанні зусиль великої кількості навчальних закладів та просвітніх установ взяла на себе Асоціація діячів кіноосвіти України, створена при Національній Спільці кінематографістів у період активних змін кінця 1980-х, а саме у 1989 році. Протягом 8 років її очолювала Г. К. Полікарпова, яка в 1991 році разом зі своїми однодумцями добивається відкриття на базі факультету кінознавства Київського державного інституту театрального мистецтва ім. І. К. Карпенка-Карого спеціалізації «Кінознавець. Викладач основ кіномистецтва» як другої вищої освіти для вчителів. Це був перший державний ВНЗ в пострадянському просторі, де готували професійних медіапедагогів. На жаль, в 1998 році спеціалізацію було закрито. Проте за роки таку другу вищу освіту дістали близько 100 вчителів, керівників дитячих і юнацьких кінотелестудій, які сьогодні успішно працюють у навчальних закладах різних ступенів освіти а також в позашкільних і дозвільних установах, на телебаченні. Ними розробляються навчальні програми з медіаосвіти для школярів і студентів, ведеться наукова і практична робота.

У 90-і цензура в ЗМІ була відмінена і на телеекрани та в пресу хлинув бурхливий потік різноманітної інформації, переважно, негативного характеру — насильство, секс, жахи перехідного періоду. Кінематограф також не залишився осторонь — на кіностудіях знімається, в основному, так звана «чорнуха», фільми про бандитів, насильство, де було багато сексуальних сцен. Саме тому питання про формування аудіовізуальної культури у дітей, підлітків і молоді знову стає пріоритетним для педагогів.

Так починався третій етап історії медіаосвіти в Україні. До цього часу в різних регіонах України повсюдно працювали численні кінофототелестудії, проводилися конкурси і фестивалі дитячої, юнацької кіно- і фототворчості. У республіці діяла мережа дитячих кінотеатрів, при яких велася велика освітня

робота, видавалися посібники для методистів кінотеатрів і клубних працівників, де друкувалися педагогічні рекомендації, сценарії кіносвят, ігрових кінозаходів, фільмографічна інформація.

На зміну кіноосвіті, цілі і задачі якої були обмежені рамками кінематографа, приходять більш широке поняття — медіаосвіта, яка охоплює водночас і екранні мистецтва, і засоби масової інформації. В радянському просторі «ручні» ЗМІ були безпечні для підростаючого покоління — всі «тексти» (преса, телебачення) проходили жорстку цензуру і правку з огляду на значення і суспільну моральність. Одночасно з цим наголошувалася і стрімка зміна засобів масової комунікації, що спричинило збільшення потоку інформації. Таким чином разом з естетичними і культурологічними теоріями, на яких довгі роки базувалася медіаосвіта в Україні, з'явилася потреба в створенні нової моделі на основі ін'єкційної теорії. Головна мета в рамках цієї теорії полягає в тому, щоби пом'якшити негативний ефект надмірного захоплення медіа (в основному по відношенню до дитячої і молодіжної аудиторії). Педагоги прагнуть допомогти учням зрозуміти різницю між реальністю і медіатекстом шляхом розкриття негативного впливу медіа (наприклад, телебачення) на конкретних прикладах, доступних для розуміння конкретної аудиторії [6, с. 150].

В Україні починають складатися передумови майбутніх, визнаних в даний час, українських «медіашкіл». Кожна з цих «шкіл» вибрала для себе свій напрям, його концептуальне наповнення, розробила свої медіаосвітні моделі.

У Львові, на основі «ін'єкційної» теорії, дуже популярної на Заході з 60-х, починає формуватися «львівська медіашкола». Її лідер — Борис Володимирович Потятинник, професор кафедри радіомовлення і телебачення Львівського національного університету імені Івана Франка, формулював медіаосвіту як «науково-освітню сферу діяльності, яка ставить перед собою мету допомогти особистості у формуванні психологічного захисту від маніпуляції або експлуатації з боку мас-медіа і розвивати/прищеплювати інформаційну культуру» [5, с. 7–10].

У червні 1999-го рішенням Вченої Ради Львівського національного університету ім. Івана Франка було створено Інститут Екології масової інформації. Основний акцент діяльності інституту був зосереджений на проблемі забруднення ноосфери, описі, порівняльному аналізі і розробці способів нейтралізації патогенних інформаційних потоків: екранного насильства, порнографії, гіперреклами, політичної пропаганди.

З 2002 року в програмі підготовки магістрів університету існує курс «Медіаосвіта» (соціологічний напрям), який викладається директором інституту Б. В. Потятинником. А також в учбову програму Львівської загальноосвітньої школи № 77 був введений факультативний курс для 7–11 класів «Медіаосвіта в Україні». З того ж року і понині Інститутом медіаекології Львівського національного університету імені Івана Франка і Західноукраїнським медіацентром «Нова журналістика» видається академічний аналітичний популярний журнал «Медіакритика».

Наступна медіашкола, «київська», розвивалася в двох напрямках.

По-перше, це медіадидактика — теоретична концепція як сукупність впорядкованих знань про принципи, зміст, методи, способи і форми організації навчально-виховного процесу з використанням масово-комунікаційних матеріалів, які можна класифікувати по різних підрозділах відповідно до типу медіа — кіно, телебачення, преса, радіо й тому подібне. Науковий лідер цього напрямку — доктор педагогічних наук, завідувач відділу теорії і методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти НАПН України, професор Г. В. Онкович, яка вважає, що не варто обмежувати медіаосвітню аудиторію тільки школярами: медіаграмотність потрібна також і дорослим. Вона описала нові методи і прийоми використання мас-медіа з метою підвищення мотивації вивчення мови, забезпечення належного рівня країнознавчої компетенції, стимуляції мовної діяльності, і дала їм назву «пресодидактика» і «пресолінгводидактика». Професор Г. В. Онкович вважає, що «ці нові відгалуження сприяють формуванню лінгвістичної, комунікативної, країнознавчої і професійної компетенції тих, хто вивчає мови. При пресодидактичному підході кожний канал масової інформації розглядається як самостійний країнознавчий об'єкт, який входить в систему медіа і характеризується як постійними, так і змінними властивостями. До постійних характеристик, наприклад, в періодиці, відносяться засоби «монтажної мови», основна проблематика видання, спрямованість, орієнтація на певного читача. Змінні характеристики видання як об'єкту країнознавства закладені в його змісті — текстах, ілюстраціях, оскільки в кожному номері пред'являються нові текстові і образотворчі матеріали» [4, с. 37–38].

Другий дуже важливий медіаосвітній напрям «київської школи» вибрали науковці Інституту соціальної і політичної психології Національної академії педагогічних наук України — медіапсихологія. 2005 року за рішенням Президії

НАПН України була створена лабораторія психології масової комунікації і медіаосвіти, яку очолила кандидат психологічних наук Любов Антонівна Найдьонова.

Один з головних напрямів науково-практичної діяльності лабораторії — експериментальний пошук ефективних сучасних методів формування медіакультури дітей і молоді. Лабораторією був проведений аналіз зарубіжних медіаосвітніх моделей та історії їхнього розвитку, обумовленого технологічними інноваціями і національними традиціями, запропонована вітчизняна модель, яка сполучає елементи захисної моделі щеплення, естетичного розвитку, критичного мислення і продуктивно-технологічної медіаосвіти.

Особливий науковий і практичний інтерес складають результати емпіричного дослідження проблем формування медіакультури різних верств населення України. Для цього було розроблено новий методичний інструментарій: опитування для дорослих, шкільної і студентської молоді, шкільних вчителів, анкети для дослідження окремих аспектів медіакультури, методику визначення тривалості споживання телепродукції сучасною підлітковою телеаудиторією, методику визначення особливостей парасоціального спілкування підлітків з медійними персонажами, опитування для визначення рівня медіазалежності школярів».

На підставі цих опитувань було проведений всеукраїнське репрезентативне опитування дорослого населення, шкільної і студентської молоді. Це дало можливість оцінити рівень розвитку медіакультури сучасного суспільства, а завдяки аналізу одержаних емпіричних даних була виявлена віртуалізація молодіжних соціально-комунікативних практик. [2, с. 205]

З січня 2006 по грудень 2008 лабораторією розроблялася тема «соціально-психологічні основи формування медіакультури особистості», яка вивчала роль «творчої взаємодії дітей різного віку у формуванні їх медіакомпетентності; творчої взаємодії дітей і батьків і її впливу на формування медіакультури; особово-мотиваційних і часових особливостей використання комп'ютерних і мережових технологій підлітками. Дослідження проводилися на базі дитячо-юнацької студії анімації “Червоний собака” Центра дитячої і юнацької творчості Солом’янського району м. Києва, ліцею “Престиж” м. Києва, охоплювало аудиторію комп'ютерних клубів, відвідувачів інтернет-кафе м. Києва».

Результати науково-дослідної роботи лабораторії відображені в 84 публікаціях, серед них перший в Україні навчально-методичний посібник з медіа-

освіти «Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід», а також інформаційний бюлетень «Медіакультура населення України», збірка наукових праць «Людина в світі інформації». Розроблено і підготовлено до запровадження експериментальну навчальну програму медіаосвітнього курсу для старшокласників загальноосвітніх шкіл «Медіакультура особистості», на основі якої у вересні 2012 року розпочався експеримент із запровадження медіаосвіти в навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл. Підготовлена навчальна програма з медіапсихології для режисерів кіно, телебачення та інших фахівців сфери кіномистецтва «Візуальні ефекти і сучасні засоби роботи з кіно та анімацією», яка включає модуль роботи фахівця у форматі анімастудії і апробується на базі Інституту екранних мистецтв Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенко-Карого.

Активно працює і Асоціація діячів кіноосвіти і медіапедагогіки із запровадження медіаосвітніх технологій як у навчальну, так і в позашкільну діяльність різних навчальних закладів в регіонах України. Члени Асоціації — вчені, мистецтвознавці, кінематографісти, журналісти, викладачі, працівники культури і мистецтв, керівники дитячих, юнацьких телекінофотостудій, представники суспільних організацій, працюють в двох основних напрямках:

- кіно- і медіаосвітня робота по основах аудіовізуальної культури для школярів, студентів і дорослого населення; кіноклубна робота; практична творча робота зі створення відеофільмів, телепроектів в поєднанні з художньо-естетичною освітою;

- підготовка медіафахівців — кінематографістів, журналістів. Багато членів Асоціації є викладачами профільних навчальних закладів і вносять неоцінний внесок в підготовку майбутніх професіоналів в даних спеціальностях, поєднуючи в навчальних програмах аспекти формування медіаграмотності, медіакритики, медіапсихології з традиційними класичними дисциплінами.

Правління Асоціації, тісно співпрацюючи з Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерством культури, профільними суспільними організаціями, зуміло знайти державне фінансування для проведення фестивалів аудіовізуальних мистецтв для дітей і молоді — своєрідний щорічний звіт про рівень медіаосвітньої роботи в Україні. Найзначніші з них — це Міжнародний дитячий, молодіжний фестиваль аудіовізуальних мистецтв «Кришталеві джерела» (існує з 1991 року), Всеукраїнський фестиваль дитячого кіно і теле-

бачення «Веселка», Всеукраїнський фестиваль телепрограм для дітей та юнацтва «Золоте курча», відкритий Всеукраїнський фестиваль екранних мистецтв «Молоде кіно України», Міжнародний дитячий телевізійний фестиваль «Дитятко».

З вересня 2011 року в історії медіаосвіти України почався новий етап — завдяки спільним зусиллям Інституту інноваційних технологій і Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, лабораторії психології масової комунікації і медіаосвіти Інституту соціальної і політичної психології НАПН України, Асоціації діячів кіноосвіти і медіапедагогіки України, Академії української преси — експеримент по запровадженню медіаосвіти в навчально-виховний процес 82 загальноосвітніх навчальних закладів у 8 областях України, в м. Києві та Автономній Республіці Крим. Фахівцями лабораторії була підготовлена Концепція експерименту, розроблено План заходів щодо експерименту до 2016 року, складені навчальні програми курсу для 10–11-х класів. Протягом всього 2011/2012 навчального року проводилися семінари і тренінги для вчителів, готувалася матеріально-технічна та інформаційна бази експерименту, розроблялися авторські навчальні програми, методичні посібники, велася широка інформаційна робота з ознайомлення педагогів, учнів і батьків із необхідністю загальної медіаосвіти.

Проте, не дивлячись на значні позитивні зміни в розвитку медіаосвіти в Україні, досі залишаються важливі проблеми:

- немає єдиного центру з медіаосвіти — всі медіаосвітні «школи» майже не обізнані в діяльності одна одної, немає обміну досвідом;
- практично відсутні різнорівневі учбові програми з медіаосвіти, немає навчальних посібників для початкової і середньої школи;
- не підготовлені в достатній кількості педагогічні кадри;
- немає чіткої державної програми з підтримки медіаосвіти, у тому числі і фінансової.

Вивчивши і узагальнивши все викладене вище, правління Асоціації пропонує всім українським медіапедагогам сконцентрувати сумісні зусилля на виробленні єдиної системи медіаосвіти. Першочергові задачі, на наш погляд, полягають в наступному:

- розробка стандарту професійної підготовки медіапедагогів;
- підготовка педагогічних кадрів;

- розробка навчальних програм з медіаосвітніх дисциплін для початкової, середньої школи;
- видання навчально-методичної літератури;
- інтеграція медіаосвіти в навчальні плани різних шкільних ступенів;
- створення єдиного сайту з медіаосвіти в Україні, видання спеціалізованого журналу.

Для цього необхідне створення Всеукраїнського Центру медіаосвіти і медіапедагогіки, який би координував науково-методичну роботу, розробляв навчальні програми, проводив семінари, тренінги, круглі столи, наукові конференції, займався розробкою і підтримкою сайту, допомагав здійснювати грантові проекти.

Цілеспрямований системний підхід до подальшої медіаосвіти зробить великий внесок у розвиток педагогічної науки, в розширення освітніх можливостей всіх верств населення, допоможе сформувати всесторонньо розвинену особистість, зменшити негативний вплив засобів масової інформації і масової культури на молоде покоління. Недаремно в Резолюції ЮНЕСКО записано, що «медіаосвіта відіграє важливу роль у навчанні молоді у традиціях миру, справедливості, свободи, взаємоповаги і взаєморозуміння з метою підтримки прав людини, рівність цих прав для всіх людей і націй, економічного і соціального прогресу» [7, с. 177].

1. Баранов О. А., Пензин С. Н. Медиа, современная семья и школьник // Медиаобразование. — 2006. — № 2. — С. 27–41.

2. Медиакультура особистості: соціально-психологічний підхід. Навчально-методичний посібник / За ред. Л. А. Найдюкової, О. Т. Барішпольця. — К., 2010.

3. Онкович Г. В. Медиадидактика // Журналистика и медиаобразование. — Белгород, 2007. — Т.1. — С. 243–248.

4. Онкович Г. В. Произведения прессфотграфии как средство зрительной наглядности и методика их использования на занятиях по развитию речи // Медиаобразование. — 2010. — № 2. — С. 37–38.

5. Потятиник Б. Массовое журналистское образование — а почему бы нет? // МедиаКритика. — 2005. — № 10. — С. 7–10.

6. Федоров А., Новикова А. Основные теоретические концепции медиаобразования // Вестник

Российского государственного гуманитарного фонда. — 2002. — № 1. — С. 149–158

7. UNESCO (1978). Declaration of Fundamental Principles Concerning the Contribution of the Mass Media to Strengthening Peace and International Understanding, to the Promotion of Human Rights and to Countering Racialism, Apartheid and Incitement to War. — NY., 1993.